

Gelsén, illetve Hajdúböszörményben.³⁵ Ekkor a böszörményi hívek panaszai alapján, melyek szerint elhanyagolta az iskolai tanítást, Pócsy Elek püspök Nyírpilisre rendeli, ahol 1845-ben bekövetkezett haláláig élt.³⁶ Vasvárinak nem a nagybátyja, hanem unokatestvére volt parochus Nyírcsászáriban. Ez a Fejér János Piricsén született 1802-ben. Ungvári teológiai tanulmányok után 1829-ben szentelte pappá Pócsy Elek püspök. A Nyírcsászáriból ismert Fejér János 1829-től 1879-ben bekövetkezett haláláig élt, illetve működött a Nyírvasvárral szomszédos községben. Vasvári Pál unokatestvére, immár a harmadik Fejér János élete, családi körülményei jól kutathatók a nyírcsászári parochiális irattárban.

Udvari István

Függelék 1.³⁷

Érdemem felett való Főtisztelendő Esperes Úr, Nékem különös tiszteletre méltó uram!

E folyó holnapnak 4-dik napján Búdre érkezvén minden szegénységemmel nagy kötelességemnek tartottam ennek utána minél előbb az Főtisztelendő Esperes Úrnak megjelenni, de attól az nehéz lábujjakkal egyáltalán megtiltott, úgy hasonlóképpen az tavaszi veteményezéssel igen hátra maradtam, szántatlan találtam tengeri földemet, kertemet, most tehát ezeken igen sietek. Egy essőt adott az Isten az kirisünkre, miolta itten vagyok Búdon, de az megáztatott fedetlen házomban, mellyről, hogy valami rendelést tétetni méltóztatson minél előbb, mind most, mind pedig legközelebb való személyes jelenléteben alázatosan eszedezni szándékozom. Melyet jelentvén az házi népem alázatosan tisztelvén, magam pedig tapasztalat(t) szívességében ajánlván magamat vagyok. Búdon, Május 16-án 1821. Főtisztelendő esperes úrnak alázatos szolgája Fejér Pál bűdi adminisztrátor.

P. S. El sem olvashatom, siet az alkalmatosság.

Függelék 2.³⁸

A tudományoknak tárgyai, melyek gyakoroltattak a Szabad H(ajdú) Böszörmény város G(örög)kath(olikus) nemzeti iskolában e folyó 1833 iskolai esztendőnek első felében.

1-ör A keresztény tudományokból az öreg vagy nagyobb formájú katekizmusból a hitről, a hitnek 12-ét ágazatirul, a reménységéről, a Miatyánk 7 kéréséről, a szeretetről, a tíz parancsolatokról és az anyaszent egyháznak öt parancsolatairul. Ezen kívül az imádságot magyar és orosz nyelven.

2-ör A szent írásbéli történetekből az Ótestamentumi történetekből a tizenharmadik tikkelytől fogva, a huszonnyolcadik tikkelyig magok szavaikkal tudják előadni az olvasók.

3-ör Az iskolai rendtartásból az első két fő részét.

4-er A helyesírásnak legfőbb reguláira oktattak.

5-ör Az orosz és magyar olvasó könyvből az olvasásban naponként foglalatostokdattak.

6-ör A foglalkók a betűk össze foglaltására hasonlóképpen oktattak.

7-er A betűismérők óránként gyakorta tanítottak, valamint a tábláirul, úgy a könyvből is.

8-ör A számvetésből a számok kimondására némelyek a nevezetlen számok négy részeire ú(gy) m(int) az öszveadásra, kivonásra, sokszorozásra és az elosztásra tanítottak.

9-er Az írásban milyen előmenetelt tettek igen megmutatták önírásaik.

Csobi Antal mp. tanítóságában (1833)

Enying mezőváros és a Batthyány-uradalom (1806–1870)

Tanulmányomban a Batthyány család enyingi uradalmának legfontosabb időszakát tárgyalom. Hiszen herceg Batthyány Fülöp (1781–1870) agglégényként, gyermektelenül halt meg 89 évesen, így az elsőszülöttségi hitbizományt, a majorátust és a hercegi rangot a másik Batthyány-ág legidősebb fia (Batthyány Gusztáv), míg a hitbizományon kívüli birtokokat Batthyány Iván két lánya örökölte.¹

¹ *Sósskuty Tárnok Alajos*: A Batthyány hercegi s grófi nemzetség leszármazása 972-dik évtől 1874-dik évig. Nagy-Kanizsa, 1875. 39. oldal

Az uradalom szervezete

Az enyingi uradalom nem tartozott a hitbizományi birtokok közé, amíg azonban egy kézben volt az egész birtoktest – tehát utóljára hg. Batthyány Fülöp idejében – azokkal együtt kezelték.

Az örökösök közötti osztály után, 1871-ben, az enyingi uradalomból a nagyobb részt Batthyány Erzsébet, özv. gr. Draskovics Károlyné, a kisebb részt Batthyány Julianna, hg. Montenuovo Vilmosné örökölte. Később, 1895-ben, mindkét birtokrész nagyobbik részét gr. Csekonics Endre vette meg.²

Herceg Batthyány Fülöp a birtok igazgatását 1806-ban vette át.³ Igen gondos gazda volt, szeretett mindent tudni gazdaságairól: a legapróbb ügyekről is bőségesen referáltatott magának. A nagy szervezeti és a gazdálkodás szerkezetére vonatkozó határozatokat, az építkezések ügyét, az ún. „kegyelembeli” (nyugdíjak, jutalmak, segélyek) és személyzeti ügyek intézését mindig szigorúan magának tartotta fenn. Ritkán dicsért, ha meg tudták győzni, hajlandó volt döntéseit felülbírálni. A takarékoság mint erény lebegett a szeme előtt, amíg uradalmi gazdálkodásáról volt szó, a nagyobb befektetésektől, építkezésektől húzódozott. Az építkezések, beruházások elhúzódása végül sok esetben komoly gazdasági bajokat okozott. Embereivel azonban, egészen a cselédekig, nem volt szűkkeblű: igen sokat áldozott nyugdíjakra, nevelési segélyekre, sok esetben taníttatott ki tehetséges gyermekeket. Buzgón ügyelt tisztjei előmenetelére, az uradalmi helységek külsínére.

Az enyingi uradalommal ebben az időben együtt kezelt *gazdaságok* a következők voltak: Érd (ezt 1848-ban eladják br. Sinának), Kanizsa, Ludbreg, Inta, Németújvár, Körmend, 1848 után Bóly és Sellye. Az uradalmak egységes irányítását a Bécsben székelő főkormány végezte, élén a direktor állt.

1834–1837-ig az uradalmakat két–alsó kerületi és felső kerületi–praefecturára osztották. Enying ekkor az alsó kerülethez tartozott, melynek élén Mórocza Dániel praefectus állt. Az enyingi volt a legnagyobb területű a hercegi uradalmak között. Farkas Imre tiszttartó 1861. évi megfogalmazása szerint: „a szép Mezőföld középpontját foglalja el”. Enying korszakunkban az *anyaadalom* központja volt. (Az előző században az uradalom középpontja Mezőkomáromban volt. Érdekességként említem itt meg, hogy még 1823-ban is hibásnak írják az „Enyingi uradalom” elnevezést, pedig ekkor már a tisztek többsége Enyingen lakott, a tiszttartóság is itt működött.) Az anyauradalomhoz gazdasági körök elnevezéssel hozzátartozott a *Veszprém megyei részen* (1) az enyingi kör (Kabóka, Páta, Kustyán és Szentmihályfa-pusztá egy része), (2) a mezőkomáromi kör, amit később szentmihályfai körnek neveznek (Lajoskomárom, Hodos, Tisztavíz és Szentmihályfa-pusztá); a *Somogy megyei részen* (3) a faluhídvégi később péli kör (Falú- és Városhídvég, Oroszi-pusztá, Rebecz-pusztá, Pél és Csergerenda-pusztá); a *Tolna megyei részen* (4) a felsőnyéki kör (Felsőnyék, Horhi, Potol, Külfürged, Belfürged, Kollát), (5) a szálkai kör, a szekszárdi hegyen lévő szőlővel.

Az anyauradalom kerületei a gazdálkodás igényeinek megfelelően változtak. Önálló körre szervezték Fürgedet, majd ketté is osztották, Kustyánban is ispánságot alakítottak ki. Némely pusztákat egy-egy időre bérbe adtak (Németegres, Horhi, Rebecz, Kenyérmező), majd a bérlet megszüntetése után újra majorságilag kezelték.

1830–1856 között bérelték a dinnyési pusztát a felsőörsi préposttól, amit ezalatt az idő alatt Németegressel és Szálkával együtt az anyauradalom fiókgazdaságaként kezeltek. A németegresi gazdaságot 1836-ban a grófi Batthyány-ág ottani birtokának megvételével kiegészítették. A felsőörsi prépostságot egyébként a Batthyány család alapította, és Niklesz János halála után az eddigi enyingi plébánost, Köves Jánost választották felsőörsi préposttá. Ugyanígy bizonyos önállóságot élvezett a mádi szőlőgazdaság is, amit viszont 1863-ban eladtak, miután évtizedek óta ráfizetéses volt.

Az uradalom élén a *tiszttartó* állt, aki a praefecturák fennállása alatt a praefectuson keresztül, egyébként közvetlenül állt kapcsolatban a főkormánnyal. Korszakunk legjelentősebb tiszttartója Farkas Imre volt, aki 1830-tól várnagysági számadóként az enyingi körben már jelentős feladatokat kapott, majd 1841-ben kinevezték tiszttartóvá, s 1871-ig az uradalomnak az örökösök közötti felosztásáig töltötte be ezt a tisztséget.

² *Degré Alajos*: Enying – Fejér Megyei Történeti Évkönyv 16. kötet, 1985, 7–68. oldal

³ Külön jelzetek nélkül az enyingi Batthyány-uradalom iratait dolgozom fel a következőkben. Az uradalmi iratok a Fejér Megyei Levéltárban találhatóak. (F. XI. 61. I–XXX).

⁴ *Mezőföldi*: Az enyingi uradalom. Gazdasági Lapok, 1851. 1063–1068; 1131–1137. old.

A gazdálkodás szervezését a körökben az ispánok és segédszemélyzetük végezte. Az uradalomnak rajtuk kívül mérnöke, orvosa, és megyéenként ügyvédei voltak. A korszak legjelentősebb mérnöke Szeles József, legjelesebb orvosa 1848-ig Entz Ferenc, majd Wallenstein Ármin és Dicenty Pál voltak.

Az uradalom gazdálkodása az 1860-as évekig sikeresnek mondható. Fő jövedelmi forrásaik, a gyapjú és a gabona eladása a piac törvényei szerint váltakozó sikerrel ugyan, de némi nyereséget is termelt az 1850-es évek nagyobb beruházásainak fedezésén túl. A nyereséget azonban nem jól fektették be: nem fordították például valamely intenzív termelési ág (pl. takarmánytermelés, sertésenyésztés, tejelőtehenészet stb.) kialakítására, de még a puszták felszerelését sem fejezték be. Így aztán az 1860-as rossz mezőgazdasági évek panasztól hangosak: aszály, jégkár, a marhavész pusztítása miatt az uradalom már nem termelt jövedelmet, sőt csak adóhalasztásokkal, főpénztári előlegekkel és kölcsönökkel tudta termelését egyáltalán fenntartani.

1851-ben, az enyingi uradalom építkező korszakában a Gazdasági Lapok kétrészes cikket közölt az enyingi uradalomról. Írója „Mezőföldi” álnéven szignálta cikkét.⁴ Ezt a cikket hívom segítségül, hogy rövid sétát tegyünk az egykori Enyingen. A cikk az 1851. évi pesti terménykiállításon való részvétel kapcsán írja le az uradalmat. A kiállításon az enyingi 92 1/4 fontos búza emlékklevelet nyert.

Enying mezőváros képe

Első helyen a *katolikus templomot* említi, s hangsúlyozza annak uradalmi jellegét, hiszen – mint írja – az uradalom „személyzete háromszor fölözi az enyingi önálló polgárzat katolikusságát”. Tehát a katolikusok többségét az uradalmiak tették ki a református városban. Pedig a herceg kifejezetten tiltotta az 1840–1850-es években a tiszteknek azt az elgondolását, hogy felvetelkor a katolikus cselédek számát igyekeztek szaporítani: „a felfogadandóknál mindig csak azoknak jó magaviselete, alkalmasok voltak, s egyéb tulajdonságaik vétesenek tekintetbe, elmellőzvé minden, ami vallásbeli megkülönböztetésnek és pártszövéseknek csak színét gyaníthatnák” – írják egy utasításban a tiszttartónak.

Az enyingi katolikus templom építése herceg Batthyány Fülöp legnagyobb kegyúri adománya volt uradalma számára. 1838–1840 között épült, 1841-ben szentelték fel. A felszentelési ünnepségre 300 vendéget vártak, akiknek teljes ellátásáról az uradalom gondoskodott. Még a fogadóban megszállók számláját is kifizették, és a helybeli jegyzőnek is megtérítették utólag a vendéglátást. A herceg levélben intézkedett arról is, hogy az „uradalom jobbágyságának és cselédségének 15–21 akó újbor és 20–30 forintot érő kenyér kiszolgáltasson”.

Az 1851-es cikk az „agg tábornok” azaz a régi kastély és az „ifjú hadsereg” összehasonlítása során nagy szimpátiával írja le a század első felében épült uradalmi házsort. „A katolikus templomhoz átellenben nyugatról van egy csinos utcza, abban cseréppel fődött rendeseb házak egyenes sora. E házak az uradaloméi, itt laknak a tisztek, itt a katolikus lelkész és iskola-tanító. Díszre e sornak az ez évben készült, még teljesen be sem végzett tisztartói lak.” Az említett mondatban több hasznos megfigyelés rejlik. Az első, ami joggal feltűnhetett a szemlélőnek a korabeli Enyingen, az egyenes utca, az utcafrontra fordított házakkal. Az uradalom a herceg határozott kívánságára ekkor már évtizedek óta vívta csendes háborúját a lakosokkal, a település „rendezése” érdekében. Egy 1823-ban készített uradalomleírás is csak ezt az egy rendezett utcát emelte ki: „két völgy között... zavart és sok utcákkal, a capitalis utcát ki vévén, amely 1810-dik esztendőben vétetett egyenes lineában, fekszik maga a nagy és roppant falu”. Am még az 1840-es években is csak kedvezményekkel lehetett némi eredményt elérni: minden építkező vagy tatarozó csak úgy kapott épületfát az uradalomtól, ha az uradalmi mérnök által készített szabályozási terv szerint végeztette el a munkát. Az uradalom mindenesetre elől járt a jó példával. Enyingi és kustányi 26 épülete mind pontos mérnöki terv szerint illeszkedett a falurendezési tervbe. De mi volt ez a 372 polgárházhoz képest? Szinte valóban csak az az egy utca volt rendezett, amit cikkünk is említ. Batthyány Fülöp pedig többször is adott a mezővárosnak területet új, már rendezett utcák nyitására. 1844-ben a legelőkülönözés alkalmával a régi szerűskertek területét adta át „hogy az enyingi belső fundusok zavart helyzetére nézve valamelyes szabályozás eszközölthessék”.

1851-ben a templomkert mögötti „királydombi” – másként „szemétdombi” – részt engedte át a város kérésére, ahol 14 új ház felépítését tervezték egy nyolc öl szélességű

utcában. Az átengedett terület 1 7/8 hold volt, a mellette fekvő vásártér területe viszont továbbra is az uradalomé maradt.

A széles, egyenes utcahálózat, az egységesen rendezett házak nemcsak és nem is elsősorban „csinosbulás” – ahogy akkortájt nevezték – miatt volt fontos, hanem a nagyon gyakori tűzveszélyek miatt is. A tüzek miatt fontos az idézett mondat másik megfigyelése is: hogy ti. az uradalmi lakok cseréptetősek. A parasztporták – és tegyük hozzá az uradalmi majorok épületeinek nagy része is – nádtetősek voltak. Persze ez az 1840-es években egészen természetes volt, hiszen pl. a fehérvári városháza fazsindelyes tetejét is csak 1848-ban cserepezték be. A tűzkárok utáni újjáépítésben az uradalom rendszeresen segített a károsultaknak, legtöbbször ingyen kaptak cserepet a ház újbóli fedésére.

1852-ben a város a herceghez fordult egy fecskendő vételéhez segélyért, amit meg is kaptak. A segély fejében az uradalom kikötötte, hogy „az előforduló tűzveszély esetében az uradalomnak segítségére lenni köteles a község”. Ez a kikötés mindenképpen jogos volt, hiszen az egész uradalomnak is egyetlen fecskendője volt még ekkor, az is éppen Enyingen.

Az enyingi úsztató és a juhászat

Vezetőnk, az 1851-beli cikk, most a kastély udvarán és az ún. „czifrakerten”, majd az akácültetvényen vezet délnek bennünket, az úsztatóhoz. „Enyingi úsztató! Tíz évvel ezelőtt híret sem hallottuk. E vidék mocsáros, ingoványos, nádas vizállás volt; most közepén keresztül töltött, kemény kocsiút vezet, keletről mellette mesterileg készített száraz alapon a hármasepület; nyugatról tükrében egészen tiszta... tó fekszik. Az úsztató épületbe egy, e czélra készített gép, egyszeri nyomással az út boltján keresztül vezet az úsztatásra szükséges vizet...” Az úsztató építését és épületét méltán emeli ki cikkírő. Ez az enyingi uradalom ugyanis már a XVIII. század végén és azután is élen járt a juhnesítésben és a gyapjútermelésben. A juhászatot az 1830–1840-es években céltudatosan és hozzáértéssel fejlesztették, évente jelentős összegeket szántak arra, hogy ha kellett, Sziléziából vásároljanak selyemszűrő kosokat. Ebben a nemesítési folyamatban ért el kiváló eredményeket Farkas Imre, akinek tisztartói kinevezésében 1841-ben éppen az játszott döntő szerepet, hogy a herceg a juhászatot kívánta jövedelemtermelő ágazattá fejleszteni. Az uradalmi juhnesítés legfontosabb helyszínére a törzsök nyáj – a tiszta spanyol vérű állomány – elhelyezésére szolgáló pepineriába is elvezet cikkünk.

A pepineria a gazdasági major és a czifrakert mellett volt, elhelyezése mind munkaszervezési, mint állategészségügyi szempontból ideális. Ez volt tehát az uradalmi juhászat és főként a juhnesítés központja. A pepiner juhállományt igen gondosan kezelték, és nemcsak a már elmondottak miatt, hanem azért is, mert ez aratta az enyingi uradalom számára a legtöbb elismerést, ez volt a tisztartó „szemefénye”. „Hogy is ne? – írja cikkünk... – Övé a dicsőség, hogy a kényes juhnyájnak oly egészséges szállást készítetett, amely táncteremnek is megjárna, mindenkinek tetszését magára vonja, s az uradalomnak nagy dicsőre szolgál”. Az egész uradalom évente átlagosan 24 ezer juhot telettetett, szinte minden majorban telet egy-két farka. A juhászat jövedelme az 1840-es években elsősorban az egyre több, az 1850-es években az egyre finomabb, tömöttebb gyapjú eladásából származott. Az aszályos, legelő- és takarmányhiányos 1860-as években viszont már nem tudták pótolni a gabonatermesztésben is kieső bevételeket.

Az uradalom gyümölcsöse

Cikkírónk kiemeli az uradalom fásítási programját. A legnevesebb uradalmi kertész Glokker Károly volt. Az ő keze munkáját dicsérte a már emlegetett „czifrakert” és az uradalmi szőlő („urak szőlője”) melletti 12 holdas gyümölcsös. „Hajdan azt híresztelték Mezőföldről, hogy fátlan pusztaság – menjen most akarki az enyingi uradalmi szőlőbe: már nem bodzafa, lapu vagy bürök, hanem a legdrágább gyümölcsfa-erdő kínálja meg hűvös árnyékával, érett gyümölcseivel. Hajdan a somogyi ember a soproni német útszélen szedett almáját kétannyi tiszta búzáért cserélte Mezőföld gyümölcsehes asszonyának, most az isten adta termés télen-nyáron tölti a tarisznyákat...” A gyümölcsfa-nemesítés hosszadalmas munkáját már Entz Ferenc elkezdte mint uradalmi orvos a mezőkomáromi orvoslak

kertjében. Az 1850–1860-as években minden pusztán faiskolákat alakítottak ki, a 4 pusztai iskola melletti gyümölcsfaiskolákban pedig a gyerekeket a gyakorlati tennivalókra is kioktatták. Nemcsak a gyümölcsfákra fordítottak gondot: az „aléfák” és bokrok csemetéinek neveléséről a puszták, az erdei fák magról való vetéséről pedig az erdészeti faiskolák gondoskodtak. Cikkünkben is szó esik már a vetett, mesterséges pázsitokról, de csak az 1860-as évek nagy aszályai terelték a figyelmet a fűmagiskolák létrehozására. A legjobb, legellenállóbb fűféléket lepréselték, hogy mindenki megismerje őket, a megfelelő időben magot fogtak, és fűmagiskolákban 1/4 holdas parcellákba elvetették. Amikor megfelelő mennyiségű mag állt rendelkezésre, a kevés és rossz állapotú rétek hozamát igyekeztek ily módon növelni. A vetett réteket mérnöki tervek alapján kialakított csatornákkal öntözték.

Az uradalmi vízrendezés, híd-, út- és vasútépítés

Cikkünk igen lelkesült hangnemben, még nagyon sok szépet ír az uradalomról. Megfigyelései közül még csak a környék vízrendezését emeljük ki. Az 1851-ben született írás még csak arról számolhatott be, hogy „a Sió tengerén magas nádfalak közt száraz lábbal vezet által Somogyba” – az út... „Több ezer ölnyi széles limbusos nádtengeren, s a Sió öleket haladó mélységű medrén által száraz utat, s azon hidakat készíttetni, ezeket a minden tavaszon, hóolvadáskor történni szokott áradások pusztításai ellen megóvni, jó karban tartani? Becsületes hozzáértés, igazi vastürelem... kell hozzá...” „Vashíd a Dunán, nagyszerű, bámulatos mű! De higgye meg nekem a nyájas olvasó, az ott a nagyszerű világban nem oly feltűnő, mint eldugott falusi kisszerűségben a Sió tengerén száraz töltés, poros út!”

Elkészült tehát a Sió-berken átvezető, és mellesleg az enyingi kört a Somogy megyében fekvő péli körrel összekötő töltésút, amelyet az uradalom az uradalmi községek közmunkségisével készíttetett el. Ez volt tulajdonképpen az első lépés a közlekedés megkönnyítésére. A környék vízrendezése, mint sokkal komplexebb, ezért nagyobb társadalmi erőket mozgató probléma, azonban már a század kezdete óta napirenden volt. Ide tartozott, mint az első magyarhoni, vízrendezési megoldás, a Sárvíz folyó szabályozása, azaz a Malom- és Nádor-csatorna létrehozása 1825–1827-től, majd a Kapos folyó rendezése, azaz a Zichy-csatorna megáztatása. A már elvégzett munkákból logikusan következett a Balaton felesleges vizének levezetése s ehhez a Sió-csatorna megnyitása. Az említett munkák közül, bár az előbbieik sikere nagy részben a Sió-csatorna célszerű megáztatásától függött, az uradalom az utolsó munkafázisban, a Sió-berek szabályozásában vett részt: annak igen tevőleges élharcosa volt és a munkákra igen sok pénzt, 25 987 oé. Ft 96 kr-t költött 1864-ig. Gyakorlatilag az uradalom bonyolította le a munkálatokat: a Sió-berki Társulat megbízásából toborozta és ellátta a munkásokat, a pénzt is az uradalmi számtartó kezelte. Természetes is ez, hiszen a Sió-bozót lecsapolásában az 1275 holdnyi bozotos területtel az enyingi uradalom volt leginkább érdekelt. A munkálatokkal több célt kívántak elérni: az eddig csak vízállásos, bozotos részen idővel jó réteket, később esetleg szántókat akartak nyerni, a szabályozott és hajózható Sió és Sárvízen a Dunáról nyíló vízi utat nyerni, ami elsősorban az építőanyag fel- és gabona leúsztatása miatt lett volna fontos. A Sió túli uradalomrészek jobb megközelítése már régóta égető probléma volt, de az emberek és állatok egészségesebb életterének kialakítása is célként lebegett a szemük előtt.

Az uradalom nem is engedett elképzeléseiből, így aztán az egyezkedések 1840 illetve 1847-től (a két útban lévő vízimalom, a veszprémi káptalan kiliti, illetve az enyingi uradalom mezőkomáromi malma kisajátításáról) 1862-ig elhúzódtak. Innentől, a harmadik malom, herceg Esterházy Pál ozorai 9 kerékű malma lebontásától már gyorsan haladtak a munkák. A Sió-csatornát 1863. október 25-én nyitották meg. Ettől kezdve nyilvánvalóvá vált, hogy a szabályozás nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket: a bozót időnként víz alá került, sőt a mezőkomáromi régi malom udvarán felépített gőzmalom környéke is gyakran víz alatt volt, az építőanyagot szállító dereglyék pedig csak Mezőkomáromig úszhattak fel a Sió. Ilyen körülmények között a hatalmas, költséges és a tájkép átalakítása, a környékbeli emberek gazdálkodása és közlekedése szempontjából máig ható fontosságú munkáért az uradalom, élén a tisztartóval nemhogy dicséretet nem kapott a főkormánytól, hanem egyre többször szerepelt a szemrehányások között.

Az uradalom hathatósan támogatta a Buda–Kanizsa vasútvonalnak a Balaton déli partján való vezetését. Jó két évbe teltelt, míg 1858-ban véglegesen megszületett a pálya kitűzése a

mezőföldi és somogyi birtokosok kívánalmainak megfelelően, a déli parton. E terv támogatására Batthyány Fülöp az érintett uradalmi területeket ingyen engedte át a vasúttársaságnak. Alig épült fel azonban a vaspálya, az uradalom ismét kiterjedt levelezésbe kezdett; most a vasútvonalhoz Tamásiból vezető déli országút ügyében. Az uradalom a Felsőnyéken és Enyingen keresztül Lepsényhez vezető út készítése mellett mozgósította megyei ügyviselőit, és a postaigazgatóságot is, hiszen az utat postátnak is szánták. „Ha a posta – írták 1861-ben – az uradalmon keresztül vitetnék az reánk nézve nagy haszonnal járna, miután ekkor utaink mindig jó karban tartatnának, s így a gabona szállításunk is könnyebben eszközölthetnék, és a lepsényi vaspálya állomáshoz, úgy a lepsényi postához is közelebb érnénk”.

A város és az uradalom kapcsolata

A Sió-szabályozással – és az ezzel kapcsolatos uradalmon belüli vízrendezési munkákkal –, a vasútépítés és az országútépítés támogatásával az uradalom hathatósan segítette Enying mezőváros fejlődését. Mindez a városban nagyobb forgalmat, nagyobb pezsgést idézett elő, amit az uradalom természetesen igyekezett is kihasználni. 1861-ben az enyingi országos vásárok mellett már hetipiacokat is kezdeményeztek. Minderről a tisztartó a következő jelentést küldte a főkormányának: „A Buda–Kanizsa vaspálya megnyitásával a gabonakereskedés vidékünkön is igen megélénkült, miért is indíttatva érzi magát a tisztség, az uradalom azon jogát, mely szerint országos és heti vásárokat tarthat, célszerűen felhasználhatni. Május hó 1-től kezdve az enyingi vásártéren minden szerdán gabona és egyéb terményekből, így különféle mesterember-készítményekből heti vásár fog tartatni.”

A város és az uradalom érdekei tehát a nagyobb horderejű kérdésekben természetes módon fonódtak össze. Persze a mindennapok sűrűlódási pontokat is jelentettek. Az uradalmi iratok gyakran szólnak a polgárok, azaz a volt jobbágyok uradalom-, illetve földesúrellel hangulatáról. Például amikor a herceg megszüntette az uradalmi tisztek természetbeni járandóságát és számukra csak készpénzbeli fizetést állapított meg, nemcsak az összeg kicsinyége miatt panaszkodtak, hanem azért is, mert a polgárok nekik a mindennapi élelmiszereket drágábban adják, mint a napi ára.

A szolgabíróóság enyingi léte idején, 1854–1861 között állandó az összetűzés az uradalom és az „álladalom” között. A közhivatalok (szolgabíróóság, börtön, adóhatóság) és a közhivatalnokok számára ugyanis a kastélyban béreltek helyiségeket, a bér összegével azonban rendszeresen adósok maradtak. A bajokat még tetézte, hogy Radó Dániel és Huszár Pongrácz után, akiket az uradalom jó embereinek ismert, Miklós Károly szolgabíróósága és egyénisége sehogyan sem tetszett az uradalomnak. Ahol csak lehetett, igyekeztek egymást akadályozni, vagy legalábbis borsot törni egymás orra alá. Erre bőségesen kínálkozott alkalom, hiszen a városnak rendszeresen kellett gondoskodnia pl. a katonaság elhelyezéséről, követválasztás megszervezéséről, s egyikt sem tudta lebonyolítani az uradalom segítségével.

Az apró ellenségeskedések olyan fontos, közös célok véghezvitelét is akadályozták, mint például a tagosítás. Enying mezőváros határa 1858-ban Óhodossal, Pátával és Kabóka-pusztákkal együtt 14 850 hold volt (1200 öles holdakkal). Ebből az uraságé 7092 hold, a lakosoké 7758 hold, tehát a lakosságé 666 holddal volt több. Égetően szükséges volt, hogy a határ tagosítását véghezvigyék, de 1858-ban, már a felmérés után az ellentétek miatt a munkák abbamaradtak, s csak többévi szünet után fejeződtek be. Az ellentétek gyökere nyilván az uradalom konzervatív, feltétlen császárhű szellemisége és politikai állásfoglalása, illetve a megye és járás liberális-nemzeti beállítottsága közötti ütközés volt.

Ez így leírva súlyos ellentétnek látszik, pedig a nemzeti ügy támogatása korántsem volt idegen Batthyány Fülöptől és uradalmától. Csak néhány példát erre: 1853-ban a császár elleni sikertelen merénylet után (amit egy Libényi nevű, csákvári szabólegény követett el), továbbá 1854-ben az „apostoli felségek egybekelése”, illetve 1855-ben a császárné szerencsés szülése miatt az uradalom hálaadó istentiszteletet rendezett. 1859-ben viszont büszkén írtak a tamási szolgabíróóságnak: „a német levelet nem értjük, tessék azt velünk magyarul tudatni”. Az uradalmi levelezés nyelve ugyanis 1841 óta a magyar volt. A herceg jelentős adományokkal támogatta a kórházak, iskolák, egyesületek munkája mellett a fehérvári Vörösmarty-szobor (1860), a szekszárdi Garay-szobor (1862), a Nemzeti Színház (1891), a Köztelek (1847), a Magyar Tudományos Akadémia (1852), a Pesti Casino (1852) felállítását, illetve működését.